

Tussen filosofie en retoriek: Isocrates' philosophia eindelijk vertaald in het Nederlands

Recensie

Isocrates, *Monument van mijn denken. Brieven & redevoeringen*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door Jeroen A.E. Bons (Groningen: Historische Uitgeverij, 2021), 397pp. ISBN 978 90 6554 5770.

Isocrates (436-338 v.Chr.) was een Atheens redenaar, filosoof, leraar en politiek denker die in de oudheid grote faam genoot voor zijn uitgebalanceerde, vakkundig opgebouwde redevoeringen en voor zijn filosofisch-retorische onderwijsprogramma dat aan de basis lag van de carrière van menig toppoliticus. Vandaag echter delft Isocrates in bekendheid ruimschoots het onderspit tegenover tijdgenoten zoals Plato en Aristoteles. Ten onrechte. Dat is de conclusie die je wel moet trekken na het lezen van Jeroen Bons' *Monument van mijn denken*, de eerste Nederlandse vertaling van een aanzienlijk deel van Isocrates' oeuvre. De titel refereert aan het doel van de redenaar om met zijn redevoeringen het publiek een getrouwe weergave te geven van zijn filosofie en levenswijze en zo een monument op te richten dat bestendiger zou zijn dan een bronzen standbeeld (*Apologie van Isocrates* 7). Profetische woorden, zo blijkt achteraf gezien. Hoewel Pausanias ons vertelt dat één van Isocrates' standbeelden een half millennium later nog steeds het straatbeeld van Athene sierde, zijn het Isocrates' redevoeringen die werkelijk de tand des tijds hebben doorstaan.

De acht werken verzameld in *Monument van mijn denken* bieden een mooi overzicht van het gedachtegoed en literaire kunnen van Isocrates. In *Tegen de sofisten*, *Apologie van Isocrates* (ook wel *Antidosis*) en *Panathenaicus* zet de redenaar zijn onderwijsprogramma uiteen en positioneert hij zich ten opzichte van de intellectuele

competitie. De *Helena* is een paradoxale lofrede op de vrouw die de Trojaanse oorlog veroorzaakte waarin retorische inventiviteit gecombineerd wordt met een serieuze boodschap. In de pedagogische brieven *Aan Demonicus* en *Aan Polycrates* geeft Isocrates adviezen aan de zoon van een vriend en een collega; een genre dat veel navolging zou krijgen in de latere oudheid en de renaissance. De *Areopagiticus* en *Panegyricus*, tot slot, geven de lezer inzicht in Isocrates' visie op de Atheense samenleving en het democratische bestel. Elk van de redevoeringen wordt kort ingeleid en waar nodig in voetnoten van verduidelijking voorzien.

In de uitgebreide inleiding situeert Bons Isocrates in de politieke context en het intellectuele klimaat van klassiek Athene. Hij verschaft niet alleen de nodige achtergrondinformatie, maar maakt ook duidelijk waarom het de moeite waard is om het werk van Isocrates te lezen aan de hand van een helder en bevlogen overzicht van Isocrates' voornaamste ideeën. De spil van Isocrates' gedachtegoed en opleidingsprogramma – waarvoor hij zelf de term *philosophia* gebruikt – wordt gevormd door het woord (*logos*) in de betekenis van het vermogen om te denken en te spreken oftewel het vinden én hanteren van de juiste woorden. Het is de *logos* die de mens onderscheidt van de dieren en die aan de basis ligt van het menselijke samenleven. Isocrates' opleiding richt zich op de ontwikkeling van een taalvaardigheid die ervoor zorgt dat je als mens invloed kunt uitoefenen in het maatschappelijke leven. De eerste stap daarbij is het aanscherpen van je eigen denkvermogen door in dialoog te gaan met jezelf. De tweede stap is om te leren hoe je een geordend en overtuigend betoog op kunt zetten, zodat je ideeën ook realiteit kunnen worden. Isocrates' filosofie blijft dus niet in zijn ivoren toren. Denken en spreken zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden; redeneren en handelen vormen voor hem twee zijdes van dezelfde munt.

De pragmatische, op handelen gerichte, oriëntering van Isocrates' filosofie is waarschijnlijk een belangrijke reden voor de populariteit van zijn onderwijsprogramma onder ambitieuze Atheense jongelingen, alsook voor zijn succes bij latere politieke denkers zoals Cicero, Plutarchus en Machiavelli. De voordelen van Isocrates' *philosophia* worden wellicht het beste duidelijk wanneer we deze tegenover de ideeën van zijn grootste intellectuele concurrenten, de sofisten en de Academie van Plato, plaatsen. Tegen eerstgenoemden trekt Isocrates het hardst en het vaakst van leer. Op rigoureuze wijze stelt hij de loze belofte aan de kaak die de sofisten hun leerlingen doen. Zo zouden de sofisten beweren dat spreekvaardigheid, net zoals spelling, een technische vaardigheid is die iedereen kan aanleren en die niets te maken heeft met aanleg of ervaring. Isocrates schetst een realistischer beeld van zijn opleiding. Bij hem kunnen studenten aan de hand van theorie en training hun bestaande talent benutten en vergroten. Hij belooft zijn leerlingen bovendien niet het vermogen om mensen van

---

eender wat te kunnen overtuigen en recht te leren praten wat krom is – een andere toezegging van de sofisten. Wie Isocrates' opleiding volgt, zal niet alleen een goed spreker worden, maar ook zijn denkvermogen en karakter kunnen vormen en ontwikkelen. Net als Plato verwerpt Isocrates dus het kennisrelativisme van de sofisten. In tegenstelling tot Plato gaat het bij Isocrates echter niet om absolute waarheden maar om praktische wijsheid, dat wil zeggen, het vermogen om op basis van veralgemeniseringen en gebrekkige of onzekere gegevens wijze beslissingen te nemen. Een onderwijsprogramma dat vertrekt vanuit de veronderstelling dat niemand de waarheid in pacht heeft, maar leerlingen wel leert om te komen tot een redelijk vermoeden (*doxa*) door te redeneren en met elkaar te communiceren, lijkt ook in onze tijd – waar een alternatief tussen de absolute zekerheid van het eigen gelijk en de vertwijfeling van een postmodern relativisme vaak ontbreekt – geen overbodige luxe. De argumenten voor een scholing op basis van het woord die Isocrates vol zelfvertrouwen en op krachtige wijze naar voren brengt, kunnen dan ook een steun in de rug zijn voor hen die de waarde van het talenonderwijs verdedigen.

Het vertalen van Isocrates is, tot slot, geen gemakkelijke opgave. Isocrates was een echte taalkunstenaar die zijn filosofieopvatting ook via de stijl en vorm van zijn redevoeringen probeerde uit te dragen. Zo vormen zijn uitgebalanceerde volzinnen zowel een voorbeeld als het culminatiepunt van de precieze redeneerstijl die hij zijn leerlingen probeerde mee te geven. Bons slaagt er uitstekend in om de kracht van Isocrates' volzinnen te behouden zonder dat de leesbaarheid van de tekst in het gedrang komt. Hierdoor kunnen we nu ook in een Nederlandse vertaling genieten van Isocrates' scherpzinnige analyses, vileine opmerkingen en grootse betoogstijl.

Thierry Oppeneer
Thierry.Oppeneer@UGent.be

